

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В.М.КОРЕЦЬКОГО**

УДК 343.9

ПТАШИНСЬКИЙ Олександр Борисович

**ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ
ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ**

**12.00.08. – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН
України, зав. відділом проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою.

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор,
Трубіков Василь Михайлович, Національний університет внутрішніх
справ, проректор.

кандидат юридичних наук, доцент,
Денисова Тетяна Андріївна,
Запорізький державний університет Міністерства освіти
і науки України, декан.

Провідна установа

Національна академія внутрішніх справ України Міністерства внутрішніх
справ України, кафедра кримінології, м. Київ.

Захист відбудеться “15 ” лютого 2002 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 26.236.02 Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України за
адресою: 01001, м. Київ, вул.Трьохсвятительська,4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту держави і права ім.В.М.
Корецького Національної академії наук України за адресою: 01001, м. Київ,
вул.Трьохсвятительська,4.

Автореферат розісланий “ 14 ” січня 2002р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кучеренко І.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З проголошенням незалежності в Україні розпочався процес розбудови демократичної, соціально-правової держави. Значне місце серед проблем, пов'язаних з її розбудовою посідають проблеми реформування пенітенціарної системи.

Потреба реформування існуючої в Україні пенітенціарної системи зумовлена рядом причин, що викликають необхідність перебудови її роботи та самої структури, а також суттєвого переосмислення інституту виконання кримінальних покарань в українській державі.

Серед причин, що детермінують процес реформування пенітенціарної системи України є причини як внутрішні, так і зовнішні.

Причини внутрішні пов'язані перш за все із діяльністю кримінально-виконавчої системи яка у процесі розбудови демократичної держави зберегла риси, що були притаманні колишній адміністративно-командній системі Радянського Союзу. Це невиправдано жорсткий централізм, закритість, відомчість та зневажливе ставлення до законослухняних громадян (не кажучи вже про злочинців) як до "гвинтиків" державної машини, правами яких дозволялось нехтувати, приносячи їх у жертву загальнодержавним інтересам. Така каральна політика держави стосовно осіб позбавлених волі не сприяла виникненню у них поваги до законів, відчуттю свого місця у суспільстві, а логічно призводила до озлобленості та посилення асоціальної установки у свідомості цих людей. Більше того, старі традиційні методи управління місцями позбавлення волі, які базувались на підтримці жорсткого режиму відбування покарання, усе менше сприяли утвердженню законності та правопорядку в пенітенціарних установах.

Стало цілком очевидним, що подальше наростання негативних тенденцій в кримінально-виконавчій сфері може призвести до паралічу та кризового стану цієї системи з непередбаченими наслідками як для української держави, та і суспільства.

Причини зовнішні пов'язані зі вступом України до Ради Європи та прийняттям нової Конституції України, де були окреслені основні засади та напрями подальшого розвитку нашого суспільства і держави. Враховуючи норми і стандарти Ради Європи, а також конституційні положення стосовно забезпечення реалізації принципу верховенства права у процесі розбудови суверенної демократичної держави перед Україною виникла нагальна потреба приведення українського законодавства у відповідність із Європейськими стандартами щодо умов утримання засуджених осіб в установах виконання покарань.

Поряд із цим реформування пенітенціарної системи України стає сьогодні предметом посиленої уваги з боку багатьох вчених, політиків, державних діячів, юристів, політологів, істориків та інших фахівців. Проте, незважаючи на значний науковий, суспільний та практичний інтерес пов'язаний з діяльністю та реформуванням пенітенціарної системи в сучасній українській

юридичній науці і соціальній практиці немає належного уявлення щодо поняття і сутності пенітенціарної системи як суспільно-правового явища. Більше того, на теперішній час, коли в Україні розпочався активний процес розбудови та реформування пенітенціарної системи немає жодного дисертаційного дослідження, в якому були б проаналізовані теоретико-концептуальні засади реформування цієї надзвичайно важливої сфери життєдіяльності української держави та суспільства.

Такий стан науково-теоретичного забезпечення реформування пенітенціарної системи зумовлений рядом обставин: по-перше, найбільш значні наукові дослідження вчених за часів адміністративно-командної системи були зосереджені на проблемах, пов'язаних із діяльністю виправно-трудової системи. Це знайшло своє вираження у наукових працях Владімірова В.А., Гальперина І.М., Денисової Т.А., Карпець І.І., Лук'янова Ю.М., Мелентьєва М.П., Наташева А.Є., Нойя І.С., Панченко П.Н., Стручкова Н.А., Шестакова Д.А., а також у працях українських вчених Леоненко В.В., Скибицького В.В., Трубнікова В.Т., Харченко В.М., по-друге, після розпаду адміністративно-командної системи розпочався активний процес розбудови правової держави, де виникають нові напрями дослідження проблем пенітенціарної системи у контексті гуманізації та демократизації, приведення її у відповідність із Європейськими стандартами щодо умов утримання засуджених осіб в установах виконання покарань. Ці ідеї знайшли своє відображення в працях Антоняна Ю., Михліна А.С., Сельвестрова В.І., Уткіна В.А., Шмарова І.В., а також українських вчених – Багрій-Шахматова Л.В., Близнюка І.Л., Джужи О.М., Костенка О.М., Радова Г.О., та інших авторів.

Тому розробка концептуальних засад правових проблем реформування пенітенціарної системи України, за допомогою яких вона здійснюється, на цей час є дуже актуальною проблемою як для науки так і для практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась в межах науково-дослідної роботи відділу кримінально-правових та кримінологічних досліджень Інституту держави і права ім.В.М.Корецького НАН України і пов'язана з фундаментальними напрямами наукового дослідження: “Актуальні проблеми кримінологічної безпеки в Україні” на 2000-2003 рр. (№ державної реєстрації 01014001007), а також Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженою Указом Президента України від 25.12.2000 р. (за № 1376).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення наукового аналізу і обґрунтування теоретико-методологічних засад правових проблем реформування пенітенціарної системи в Україні. Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувались такі основні завдання:

- проаналізувати історичний розвиток національної наукової думки щодо становлення української пенітенціарної системи як цілісного соціально-правового явища;

- здійснити науковий аналіз та обґрунтування основних напрямків реформування пенітенціарної системи України у контексті розбудови демократичної, соціально-правової держави;

- проаналізувати систему державно-правового забезпечення у процесі реформування пенітенціарної системи України;

- довести, що гуманізація і демократизація пенітенціарної системи української держави являється однією з найважливіших умов на шляху її реформування та приведення у відповідність із Європейськими стандартами умов утримання засуджених осіб в установах виконання покарань.

Об'єкт дослідження – становлення і розвиток пенітенціарної системи як цілісного соціально-правового явища, а також його міжнародно-правові та соціальні аспекти.

Предмет дослідження – правові проблеми реформування пенітенціарної системи в українській державі.

Методи дослідження. Під час дисертаційного дослідження використовувалися різноманітні наукові методи. Зокрема, при дослідженні проблем пенітенціарної системи як цілісного соціально–правового утворення використовувалися діалектичний, історичний, логіко–юридичний та порівняльний методи. В процесі дослідження правових проблем реформування пенітенціарної системи використовувалися такі методи, як структурно–функціональний, формально–логічний, інтегративний, порівняльний для поєднання наукових проблем й практичної діяльності. Аналіз вітчизняного, зарубіжного та міжнародного законодавства і досвіду у сфері виконання кримінальних покарань обумовив широке застосування компаративних методів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні проведене наукове комплексне дослідження правових проблем реформування пенітенціарної системи, визначено пріоритетні шляхи вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства. В дисертації запропонована низка нових у теоретичному плані та важливих для практики виконання кримінальних положень, пропозицій і висновків, а саме:

- вперше в українській юридичній науці аргументується висновок про те, що правовим механізмом організуючої ролі держави у сфері виконання покарань має бути національна пенітенціарна доктрина, до складу якої мають увійти закони про пенітенціарну політику, пенітенціарну систему, про постпенітенціарні заходи, про довічне ув'язнення і порядок його відбування, а також програма координації дій усіх суб'єктів, відповідальних за досягнення безпеки людини, суспільства та держави;

- пропонується змінити текст редакції ст.16 ВТК України “Виправно-трудова колонія-поселення”, виклавши її у такій редакції - “Виправно-трудова колонія полегшеного режиму”, вказавши її наступні підвиди: виправно-трудова колонія полегшеного режиму для осіб, що вчинили злочин з необережності; виправно-трудова колонія полегшеного режиму для осіб, які вчинили умисні злочини; виправно-трудова колонія полегшеного режиму для осіб, які твердо стали на шлях виправлення;

- пропонується внести до чинного законодавства України положення про зарахування часу роботи в установах виконання покарань до загального трудового стажу для осіб, які відбувають покарання не тільки в колоніях-поселеннях, а й в інших установах;

- пропонується ст.55 ВТК України доповнити частиною четвертою, виклавши її в такій редакції: “Для проведення виховної роботи і вирішення комунально-побутових проблем засуджені до позбавлення волі об’єднуються в загони як організаційну форму колективу засуджених до позбавлення волі. Комплектування загонів засуджених здійснюється з урахуванням характеру вчинених злочинів, віку, освіти, статі, фаху. Порядок комплектування загонів і основні напрями проведення з засудженими виховної роботи визначаються Державним департаментом України з питань виконання покарань”;

- з метою приведення чинного виправно–трудового законодавства України у відповідність з вимогами стандартних мінімальних правил поведінки з ув’язненими пропонується уточнити ст. 41 ВТК виклавши її у такій редакції “Одержання та відправлення засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей”. У розвиток зазначеного положення внести до проекту нового КВК України такі доповнення: “Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму утримання, дозволяється відправляти посилки, передачі і бандеролі їх родичам або іншим особам”; засудженим до позбавлення волі дозволяється одержувати посилки, передачі, де “вага посилки визначається Типовими правилами, а вага передачі повинна бути не більше 12 кілограмів”;

- пропонується внести до нового КВК України пропозицію, вказавши, що після визначення судом виду виправної установи для відбування покарання, Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань бере на себе функцію розміщення в’язнів за режимами утримання;

- пропонується прийняти Закон України “Про постпенітенціарну систему в Україні”, який по своїй суті повинен визначити соціальні пріоритети та систему політико-правових, соціально-економічних та організаційних умов надання соціальної допомоги і працевлаштування, забезпечення контролю за особами, які звільнились з місць позбавлення волі.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в цій роботі проблеми правового регулювання процесу виконання покарання у вигляді позбавлення волі можуть бути використані при підготовці проектів Кримінально-виконавчого кодексу України і Кодексу про адміністративні порушення в Україні, де вирішення цих питань є необхідною умовою підвищення ефективності застосування норм кримінально виконавчого права в діяльності органів виконання покарань. Крім цього, матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних програм, методичної літератури, а також положення та висновки дослідження можуть бути корисними безпосередньо у практичній діяльності працівників пенітенціарної системи з метою підвищення їх професійної майстерності, рівня правової культури.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були викладені автором на міжнародній науково-теоретичній конференції “Європа-Японія-Україна: шляхи демократизації державно-правових систем” (17-20 жовтня 2000 року, м. Київ), на семінарі “Права осіб, засуджених до позбавлення волі, в світі положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод” (м. Вінниця, м. Житомир, квітень 2001 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у п’яти наукових статтях автора, три з яких опубліковані у фахових наукових виданнях затверджених ВАКом України, а також у тезах 2 доповідей: науково-теоретичній конференції і семінарі.

Структура дисертації обумовлена її метою та поставленими завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновку, та списку використаної літератури. Загальний обсяг тексту дисертації складає 185 сторінок, список використаних джерел – 13 сторінок (187 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ “Природа та зміст пенітенціарії” складається з трьох підрозділів. *Підрозділ 1.1. “Розвиток та становлення пенітенціарії”* присвячений аналізу теоретичних концепцій розвитку та становлення пенітенціарії. Так, дисертантом зроблено висновок про те, що в епоху античності було здійснено перший крок до аналізу кримінально-політичних аспектів людського життя і де грецькі мислителі зрозуміли важливу роль правосуддя у державі та суспільстві, звернули увагу на кримінально-політичні проблеми. Найбільш змістовними та цікавими за формою є кримінально-політичні погляди Платона та Арістотеля. Платон розглядає злочин не як хворобу душі злочинця, а як хворобу держави та суспільства, лікування якої входить до компетенції державної влади. Виходячи з цього, Платон вбачає основне призначення системи покарань – це забезпечення належних умов існування держави, підтримка правового порядку у суспільстві і не допущення його порушення. Покарання повинно здійснюватися не за будь-яких обставин, а лише у разі крайньої потреби, відокремлюючись від помсти. Платон пропонує у якості

покарання використовувати виправне тюремне ув'язнення злочинця, смертну кару використовувати як крайній засіб покарання по відношенню до невинуватих злочинців, коли інші форми покарання не дають результатів.

Період з першої чверті XVIII століття до першої чверті XIX століття прийнято вважати як епоху розквіту кримінально-політичних вчень. Серед видатних вчених та політиків цієї епохи одне із центральних місць посідає Монтеस्क'є. Він вказував на зв'язок кримінальної політики з державним устроєм, із загальним характером політичного режиму в країні. При цьому, на думку Монтеस्क'є, чим більше деспотична держава, тим більш суворіше покарання і чим менш жорсткі закони у державі, тим поміркованіші покарання, тим значно міцніший дух нації, тим більше свободи.

Продовжувачем справи Монтеस्क'є став відомий італійський вчений Беккарія, який розглядаючи мету та систему організації покарання висловлюється проти ідеї жорстокості покарання, бачачи, що це призводить до негативних наслідків у суспільстві та державі, звертає особливу увагу на застосування смертної кари вважаючи, що вона не є необхідністю для суспільства.

Подальший внесок у розвиток пенітенціарії здійснили представники англійської пенітенціарної думки Говард та Бентам, які вперше у світі запропонували упорядковану систему поглядів на тюрму, як на центр усієї пенітенціарної політики держави. Говард робить глибокий і всебічний соціально-економічний аналіз багатьох аспектів діяльності тюремної системи Англії та інших провідних держав світу. І значним є те, що він вказав шлях, йдучи яким суспільство отримує реальну можливість запровадити корінну реформу системи виконання покарань, поставивши її в центр суспільних проблем, які потребують державного вирішення. Ця заслуга поставила Говарда в один ряд з іменами найвидатніших пенітенціарних діячів світу.

Таким чином, аналізуючи розвиток та становлення пенітенціарії, слід зазначити, що представники різних наукових шкіл напрацювали великий масив важливих і необхідних для кримінального покарання ідей та інститутів, які в ході подальшого розвитку були об'єднані та систематизовані у наукові засади світової пенітенціарної науки.

Підрозділ 1.2. "Поняття пенітенціарної системи та її характеристика". У зазначеному підрозділі аналізується поняття "пенітенціарної системи" і дається визначення цієї дефініції як цілісне соціально-правове утворення. Слід зауважити, що серед вчених та фахівців немає єдиної точки зору на сутність та зміст цього поняття.

Незважаючи на ці обставини, пропонується визначення пенітенціарної системи як сукупності взаємопов'язаних державних установ та органів виконання кримінальних покарань,

створених з метою виправлення і перевиховання засуджених, які здійснюють єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань у відповідності з чинним законодавством.

Пенітенціарна система, будучи складним динамічним соціальним організмом на структурному рівні виступає як специфічний спосіб взаємозв'язку і взаємодії суб'єктів і об'єктів правовідносин, що виникають у сфері виконання кримінальних покарань.

Суб'єктами пенітенціарної системи виступають: по-перше, з одного боку, це державні органи та установи виконання кримінальних покарань; підприємства, установи і організації, де працюють засуджені, а, з іншого - і це є особливістю даної системи, суб'єктом виступає і сама особа, яка скоїла злочин і яка ним стає з часу набирання вироком законної сили щодо її засудження і покарання.

Важливим суб'єктом виступають установи виконання покарань, які у своїй сукупності утворюють пенітенціарну систему, діяльність яких регулюється Виправно-трудовим кодексом та іншими нормативними актами.

Функціонування пенітенціарної системи неможливе і без об'єктів правовідносин, що виникають у сфері виконання кримінальних покарань. Об'єктами діяльності пенітенціарної системи є особи, що відбувають покарання згідно чинного законодавства України.

На функціонування пенітенціарної системи має певний вплив стан і рівень злочинності. При сталому рівні злочинності або при його зниженні, політика у цій сфері, як правило, гуманніша, а при зростанні злочинності приймаються більш жорсткіші політичні та правові рішення.

В основі розвитку пенітенціарної системи держави, формуванні її основних напрямів діяльності знаходиться пенітенціарна політика. Слід зазначити, що в сучасній українській юридичній науці і соціальній практиці відсутні наукові уявлення щодо поняття та сутності пенітенціарної політики. На думку автора, пенітенціарна політика – це перш за все діяльність державно-правових органів, громадських інститутів, що спрямована на реалізацію загальноновизнаних, в тому числі, і гуманістичних принципів щодо виконання покарань та ресоціалізації осіб з місць позбавлення волі.

Таким чином, головними критеріями оцінки пенітенціарної політики повинні бути: відповідність її змісту природі людини, нормам права і моралі цивілізованого суспільства; забезпечення збалансованого задовільнення та гарантій законних прав та інтересів громадянина, суспільства та держави; система вирішення всього комплексу основних складових проблем пенітенціарної функції держави; максимальне і ефективне використання у справі ресоціалізації злочинців усього національного потенціалу держави.

Підрозділ 1.3. “Місце та роль пенітенціарії в правоохоронній діяльності держави”.

Знаходячись у правовому полі діяльності державних органів та відповідних інституцій, що ведуть боротьбу зі злочинністю, пенітенціарна система займає одне із провідних місць у правовій політиці держави стосовно боротьби зі злочинністю та її попередженням.

Дисертант вважає, що стратегія діяльності пенітенціарної системи та її місце у правовій політиці держави може змінюватись у зв'язку зі змінами в економіці, політиці та ідеології. Про це свідчить процес становлення української пенітенціарної системи, яка була безпосередньо пов'язана з історією створення та розвитку радянської держави.

Спираючись на відповідні наукові джерела та законодавчі акти, дисертант визначає і ряд періодів у розвитку та становленні пенітенціарної системи, які були детерміновані внутрішньою політикою радянської держави. Перший період бере своє зачаткування з жовтня 1917 року, політика у сфері покарань у цей період була спрямована на вирішення головного завдання – виправлення засуджених. У цей час вживається ряд заходів, спрямованих на встановлення пріоритету закону в місцях позбавлення волі, гуманізацію тюремного режиму, розпочинається процес реформування тюремних установ і організації нової виправно-трудової системи. Постановою РНК від 25 липня 1922 року і спільною постановою НКЮ і НКВС від 12 жовтня 1922 року усі місця позбавлення волі та управління ними були передані у підпорядкування НКВС. З цього часу розпочинається другий період організації розбудови пенітенціарної системи. Перед пенітенціарною системою ставиться завдання подальшого вдосконалення та максимального розвитку виправно-трудова колоній. У відповідності з принципом гуманізму засудженим заборонялося спричинення фізичних мук та приниження їх людської гідності.

Третій період розбудови пенітенціарної системи радянської держави розпочинається з 15 грудня 1930 року і характеризується тим, що він не приніс суттєвих змін у діяльність пенітенціарної системи, проте була зроблена спроба зблизити суд та систему виконання покарань, а організаційні структурні зміни, що відбувалися в ній знаходилися у прямій залежності від змісту та характеру загальнодержавних завдань, напрямів і тактики класової боротьби, яку проголосили більшовики з перших днів захоплення влади в Україні.

Четвертий період розвитку пенітенціарної системи СРСР бере свій початок від 27 жовтня 1934 року, характерною ознакою цього періоду було те, що всі місця позбавлення волі були зосереджені в одному загальносоюзному органі, а також були створені нові неконституційні органи позасудових репресій як складова частина репресивно-карального апарату держави.

П'ятий період розвитку пенітенціарної системи розпочався з березня 1953 року, коли постановою ЦК КПРС, РМ СРСР та ПВР СРСР були затверджені заходи щодо реалізації партійного і державного керівництва в країні. Згідно з цією постановою виправно-трудова табори і

колонії були передані у відання мінюсту, а МВС підпорядковувались тюрми, слідчі ізолятори та трудові колонії для неповнолітніх. З січня 1954 року всі існуючі на той час установи пенітенціарної системи знову повертаються у підпорядкування МВС і з цього часу розпочинається шостий період розвитку радянської пенітенціарної системи. У цей період продовжується робота по виправленню помилок, які були допущені у тоталітарний час, коли були знецінені загальнолюдські норми людської моралі, а місця позбавлення волі потребували процесу реформування та гуманізації. Восени 1956 року розпочався сьомий період подальшого розвитку пенітенціарної системи, де робиться чергова спроба розбудови нової пенітенціарної політики та пенітенціарної системи, які б відповідали природі людини, нормам права і моралі цивілізованого суспільства.

У квітні 1958 року місця позбавлення волі знову повертаються до системи МВС, де вони перебували до 22 квітня 1998 року. Аналізуючи та оцінюючи особливості восьмого періоду, дисертант вважає, що ця доба була переломною на шляху до розбудови сучасної пенітенціарної системи української держави. По-перше, саме в цей час, у вісімдесяті роки, розпочалися розбудовчі процеси, які привнесли суттєві зміни у бачення подальшого розвитку пенітенціарної системи як складного соціально-правового явища, через призму гуманізації та демократизації, і по-друге, саме в цей період розпочалася розбудова української пенітенціарної системи на власному національному підґрунті у зв'язку з прийняттям у 1992 році Україною Декларації про незалежність.

У розділі II “Основні напрями пенітенціарної реформи в Україні” автором аналізується державно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи української держави, шляхи її подальшого реформування, а також обґрунтовується, що гуманізація та демократизація є важливою умовою здійснення корінних перетворень у сфері виконання кримінальних покарань.

Зокрема в *підрозділі 2.1. “Концептуальні засади пенітенціарної реформи”* автором обґрунтовується положення, що пенітенціарна реформа як складова частина державної правової реформи, в основі якої має бути перехід від тоталітарної до правової, соціально зорієнтованої демократичної держави, потребує відповідного державно-правового забезпечення.

Прийняття Конституції в Україні, як основного Закону прямої дії, створило належне правове поле для реформування пенітенціарної системи з метою її подальшої демократизації та гуманізації. Так у п.1. перехідних положень Конституції зазначено, що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України. Це означає, що всі Закони України та інші нормативно-правові акти мають бути приведені у відповідність з Конституцією України.

Поряд із цим зазначається, що за роки незалежності у кримінально-виконавчому законодавстві України мають місце непоодинокі і концептуально значні зміни. Перш за все – це здійснюється трансформація виправно-трудового права у кримінально-виконавче. Починаючи з 1991 року до Виправно-трудового кодексу України були внесені істотні зміни і доповнення. Так були виключені такі види покарань, як заслання і вислання; направлення у виправно-трудоий профілакторій; призупинене умовне звільнення засуджених з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці. У відповідності до вимог міжнародно-правових актів введено мораторій на виконання смертних вироків. Виходячи із загальної декларації прав людини, мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, піддалися змінам і доповненням окремі глави, що регулюють правовий статус засуджених, режим, умови праці, виховну роботу, навчання та інші інститути виправно-трудоого законодавства. Дисертант на підставі цього стверджує, що зміни і доповнення до чинного виправно-трудоого законодавства внесені в 1991-2000 роках слід розглядати як правове підґрунтя проведення пенітенціарної реформи та створення нової кримінально-виконавчої галузі законодавства України.

Автор констатує, що правовим механізмом організуючої ролі держави має бути створення національної пенітенціарної доктрини, до складу якої мають увійти закони про пенітенціарну політику, пенітенціарну систему, про постпенітенціарні заходи, про довічне ув'язнення і порядок його відбування, а також програма координації дій усіх суб'єктів суспільного життя (органів державної влади, місцевого самоврядування, правозахисних та інших зацікавлених громадських організацій), відповідальних за досягнення безпеки людини, суспільства та держави. Сьогодні назріла об'єктивна потреба, щоб органи державної, законодавчої і виконавчої гілок влади – Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів – визначили пенітенціарну систему як одну з найпріоритетніших сфер у процесі розбудови суверенної, демократичної, соціальної, правової держави і направили на здійснення пенітенціарної реформи основні заходи внутрішньої та зовнішньої політики.

У підрозділі 2.2. *“Реформування пенітенціарного законодавства”* автор вважає, що першочерговим завданням на шляху створення нової законодавчої та нормативної бази у сфері виконання покарань має стати перегляд і приведення історичного масиву чинного виправно-трудоого законодавства у відповідність із закріпленими в основних політико-правових актах, насамперед у Конституції України, правовими ідеалами і принципами перспективного демократичного розвитку з урахування міжнародних норм, напрацьованих світовим співтовариством. Це потрібно для того, щоб зберегти все те позитивне, що перевірено практикою виконання кримінальних покарань, а також уникнути механічного перенесення у нове законодавство різних неточностей, не зовсім вдалої термінології і навіть суперечностей, якими

певною мірою страждає чинний кодекс, що ускладнює як тлумачення, так і застосування юридичних норм. Так, ст.42 ВТК України передбачає, що засудженим дозволяється відправляти грошові перекази родичам, а ст.43 ВТК України встановлює, що листуватися між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі і не є родичами, забороняється. І в першому, і в другому випадках вживається термін “родичі”. Якщо поняття “близькі родичі” викладені в ст.39 ВТК України, то поняття “родичі” в законі не має визначення, що на практиці призводить до певних ускладнень. Автор на підставі аналізу вважає, що у новому кримінально-виконавчому законодавстві доцільно відмовитись від терміну “родичі”, а використовувати термін “близькі родичі” та “інші особи”.

Слід також звернути увагу на ст.33 ВТК України, згідно з якою у виправно-трудових колоніях-поселеннях засуджені можуть купувати житлові будинки, заводити особисте господарство, тримати велику рогату худобу, птицю тощо. На практиці нерідко виникають проблеми щодо власності майна цієї категорії засуджених (житлового будинку, худоби, птиці), коли вони переводяться за порушення вимог режиму з колонії-поселення у виправно-трудова колонію загального режиму. Частково ця проблема урегульована ст.34 ВТК України, де вказано, що у разі переведення засудженого відповідно до ст.47 ВТК України із колонії-поселення в колонії інших видів режиму утримання адміністрація вживає заходів щодо збереження майна, придбаного засудженим. Однак у чинному законодавстві не вказується, які конкретні заходи вживає адміністрація ВТУ для збереження майна засуджених. Не міститься в цій статті і вказівки на те, які повноваження делегує законодавець відповідним державним органам щодо прийняття певного нормативного акту з цього питання. Виходячи із того, що такої норми у чинному законодавстві немає, дисертант вважає, що положення ст.34 ВТК України необхідно зберегти у новому кримінально-виконавчому законодавстві, але доповнити її таким змістом: “Порядок збереження майна засуджених, що знаходяться у виправно-трудових колоніях полегшеного режиму, встановлюється Державним департаментом України з питань виконання покарань”.

На підставі проведеного дослідження автор вважає за доцільне зберегти у новому кримінально-виконавчому законодавстві таку організаційну форму побудови колективу засуджених, як загонна система.

Створення якісно нової законодавчої бази у сфері виконання покарань потребує, на думку автора, доповнити виправно-трудова законодавство новими видами дисциплінарних стягнень: доган віч-на-віч або в присутності інших засуджених, обмеження ваги посылки або передачі; обмеження часу короткострокового або тривалого побачення; обмеження суми грошей на придбання продуктів харчування; обмеження часу прогулянки у тюрмі.

Творення нового кримінально-виконавчого законодавства потребує усунення і певних суперечностей, що містяться у чинному законодавстві, що призводить на практиці до порушення з боку адміністрації прав і свобод засуджених. Так згідно зі ст.41 ВТК України засудженим дозволяється протягом року одержувати певну кількість посилок або передач, де вага посилки, або передачі не визначена, що викликає певні труднощі. Тому норму стосовно ваги посилки або передачі доцільно викласти у такій редакції: “Вага посилки визначається Типовими правилами, а вага передачі може бути не більше 12 кілограмів”.

Другим важливим напрямом реформування пенітенціарної системи є подальший розвиток та зміцнення матеріально-технічної бази місць позбавлення волі, створення належних умов утримання засуджених. Зокрема, важливо, щоб у проекті нового Кримінально-виконавчого кодексу була передбачена перебудова класифікації установ виконання покарань за ступенями безпеки, прийнятої в Європі: відкритого типу, мінімального, середнього та максимального рівня безпеки. Дисертант вважає також за доцільне у проекті нового КВК передбачити норми, які б відповідали міжнародним стандартам стосовно матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення.

Іншими важливими напрямками реформування пенітенціарної системи є: впровадження нових форм і методів соціально-психологічної роботи із засудженими; підготовка та залучення до роботи в установах кримінально-виконавчої системи висококваліфікованих фахівців.

У підрозділі 2.3. *“Гуманізація та демократизація пенітенціарної системи – важлива умова її реформування”* гуманізація у сфері виконання покарань, на думку автора, обумовлюється, по-перше, надійною ізоляцією та охороною засуджених, а по-друге, законодавчим забезпеченням засуджених від проявів свавілля з боку персоналу органів та установ виконання покарань. Враховуючи ці зауваження, необхідно у проект нового Кримінально-виконавчого Кодексу України внести таке положення: “Відповідно до діючих Міжнародних принципів та Конституції України діяльність органів та установ виконання покарань здійснюється на основі суворого дотримання гарантій захисту засуджених від тортур, насилля від іншого жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження”.

Гуманізація пенітенціарної системи передбачає також визначення соціальних пріоритетів щодо надання соціальної допомоги і забезпечення контролю за особами, які звільнились з місць позбавлення волі. Виходячи із цих обставин, автор вважає за доцільне, розробити та прийняти Закон України “Про постпенітенціарну систему в Україні”, який повинен визначити соціальні пріоритети та систему політико-правових, соціально-економічних та організаційних умов надання допомоги особам, які звільнились з місць позбавлення волі.

У **висновках**, що завершують роботу, підтверджено підсумки дисертаційного дослідження, внесено конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення виправно-трудового законодавства та подальшу демократизацію пенітенціарної системи України.

Виходячи з науково обґрунтованих підходів до реформування пенітенціарної системи, пропонується:

1. Розробити національну пенітенціарну доктрину, до складу якої мають увійти закони про пенітенціарну політику, пенітенціарну систему, про пенітенціарні заходи, про довічне ув'язнення і порядок його відбування, а також програма координації дій усіх суб'єктів, відповідальних за досягнення безпеки людини, суспільства та держави.

2. Прийняти Закон України “Про постпенітенціарну систему в Україні”, який по своїй суті повинен визначити соціальні пріоритети та систему політико-правових, соціально-економічних та організаційних умов надання соціальної допомоги і забезпечення контролю за особами, які звільнились з місць позбавлення волі.

3. Пом'якшити каральну політику української держави, що дасть можливість істотно зменшити державні витрати на утримання пенітенціарної системи, знизити рівень рецидивної злочинності та забезпечити соціальну реабілітацію частини правопорушників, що в підсумку зменшить вплив цього внутрішнього чинника на національну безпеку держави.

4. Створити державну систему постпенітенціарної опіки з метою надання допомоги і підтримки звільнених з місць позбавлення волі в адаптації до життя в умовах вільного суспільства.

5. Створити патронажну службу при місцевих адміністраціях для надання особам, звільненим з місць позбавлення волі, різного роду соціальної, психолого-педагогічної, правової, медичної, психіатричної, наркологічної та матеріальної допомоги, що сприятиме недопущенню їх соціального виключення з життя суспільства.

6. Максимально заохочувати участь у соціальній адаптації звільнених осіб органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Пташинський О.Б. Розвиток пенітенціарної думки в античні часи // Держава і право. – 2000. – Вип. №6. – С.49-52.

2. Пташинський О.Б. Реформування пенітенціарної системи України: проблеми і основні тенденції розвитку // Держава і право. – 2000. – Вип. № 8. – С.379-382.

3. Пташинський О.Б. Система санкцій, альтернативних позбавленню волі у контексті розбудови пенітенціарної системи України // Держава і право. – 2001. – Вип. № 10. – С.409-413.

4. Пташинський О.Б. Демократизація пенітенціарної системи України і проблеми її реформування // Матеріали міжнародної наукової конференції "Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем". – Київ: ІДП НАНУ. – 2000 р. – С. 102-109.

5. Пташинський О.Б. Українське законодавство та заборона жорсткого поводження з ув'язненими // Аспект: Інформ. бюллетень. – Донецьк, 2001. – №3(4). – С. 3-7.

6. Пташинський О.Б. Кримінально-виконавча система України на шляху реформування // Як змусити стандарт працювати. Практичний посібник з ефективного застосування міжнародних тюремних правил. – Донецьк: Вид. "Східний видавничий дім", 2001. – С. 198-201.

7. Пташинський О.Б. Основні напрямки реформування кримінально-виконавчої системи України // Система виконання покарань в Україні: проблеми та перспективи гуманізації: навчально-методичний посібник. – К., 2001. – С.7-15.

Пташинський О.Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, Київ, 2002.

В дисертації обґрунтована об'єктивна необхідність реформування пенітенціарної системи, що спрямована на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості диференціації та індивідуалізації виховного впливу. Детально проаналізовані основні напрями реформування пенітенціарної системи України: створення якісно нової законодавчої та нормативної бази; розвиток та зміцнення матеріально-технічної бази, створення належних умов утримання ув'язнених та засуджених; перегляд змісту роботи, що проводиться із засудженими, розробка і впровадження нових форм і методів виховно-корекційної роботи; удосконалення роботи з добору, розстановки, виховання та навчання кадрів. У ході дослідження запропоновано ряд пропозицій та доповнень щодо приведення нормативної бази та діяльності пенітенціарної системи України у відповідність з Конституцією України, міжнародними нормами про права та стандарти поводження з засудженими і ув'язненими. Запровадження цих доповнень та пропозицій дасть змогу суттєво поліпшити правовий статус засуджених, оздоровити обстановку в місцях позбавлення волі, створити належне правове підґрунтя для внесення радикальних змін у чинне законодавство та реорганізацію пенітенціарної системи на демократичних засадах, зробивши її більш справедливою, прогресивною та гуманною.

Ключові слова: пенітенціарна політика, пенітенціарна система, виправно-трудові установи, місця позбавлення волі, реформування пенітенціарної системи, кримінальне покарання, захист прав людини.

Пташинский А.Б. Правовые проблемы реформирования пенитенциарной системы в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08. – криминальное право и криминология, криминально-исполнительное право – Институт государства и права им.В.М.Корецкого НАН Украины, Киев, 2002.

Диссертация посвящена актуальным проблемам реформирования пенитенциарной системы Украины. На основе научного анализа исследованы основные этапы становления и развития пенитенциарной системы Украины как сложного социально-правового явления. В процессе исследования проведен также научный анализ нормативно-правовых актов исправительно-трудового законодательства Украины. В диссертации подчеркивается, что главным в реформировании пенитенциарной системы Украины должно стать создание качественно новой законодательной и нормативной базы с использованием передового опыта зарубежных стран. В силу этого, первоочередной задачей на пути создания новой законодательной и нормативной базы в сфере исполнения наказаний является пересмотр и приведение исторического массива действующего исправительно-трудового законодательства в соответствие с закрепленными в основных политико-правовых актах и в первую очередь в Конституции Украины правовыми идеалами и принципами перспективного демократического развития с учетом международных норм, наработанных международным сообществом.

В диссертации обоснована объективная необходимость реформирования пенитенциарной системы, которая направлена на социальную переориентацию исполнения уголовных наказаний, с учетом международных актов о правах человека, принципов законности, гуманизма, демократизма, справедливости, дифференциации и индивидуализации воспитательного воздействия. Детально проанализированы основные направления реформирования пенитенциарной системы Украины: создание качественно новой законодательной и нормативной базы; развитие и укрепление материально-технической базы, создание соответствующих условий содержания заключенных; пересмотр содержания работы, которая проводится с заключенными, разработка и внедрение новых форм и методов воспитательно-коррекционной работы, совершенствование работы по подбору, расстановке, воспитанию и обучению кадров. В ходе

исследования предложено ряд рекомендаций и дополнений относительно приведения нормативной базы, а также деятельности пенитенциарной системы Украины в соответствие с Конституцией Украины, международными нормами относительно прав человека та стандартами поведения с заключенными. Внедрение этих дополнений и предложений качественно приведет к улучшению правового статуса осужденных, оздоровит обстановку в местах лишения свободы, создаст соответствующую базу для внесения радикальных изменений в действующее законодательство и реорганизацию пенитенциарной системы на демократических засадах, сделает ее более справедливой, прогрессивной и гуманной.

В диссертации подчеркивается мысль, что реформирование пенитенциарной системы связано с многообразными и противоречиво протекающими в нашем обществе социальными и экономическими процессами. Темпы и качество реформы во многом зависят от того, насколько быстро сможет выйти из кризиса наша экономика, насколько успешно будут ликвидированы такие явления, как инфляция, безработица и другие кризисные явления. При успешном решении данных проблем и реформа пенитенциарной системы наполнится реальным содержанием, что будет способствовать укреплению законности и правопорядка в Украине, создаст реальные условия для приведения процесса отбывания наказаний в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: пенитенциарная политика, пенитенциарная система, исправительно-трудовые учреждения, места лишения свободы, реформирование пенитенциарной системы, уголовные наказания, защита прав человека.

A.Ptashinsky. Legal problems of reforming the penitentiary system in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of the Sciences (Law) on the speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; executive law. – The V.M.Koretsky Institute of State and Law of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 2002.

The objective necessity of reforming the penitentiary system aimed at the social changes in criminal punishment execution taking into account the International Human Rights Acts, principles of legality, humanism, democracy and the fair differentiation and individualization of reformatory influence is grounded in the thesis. The main directions of reforming the penitentiary system in Ukraine such as the creation of the qualitatively new legislative and normative basis, development and strengthening of the material-technical base, the creation of proper custody conditions for prisoners and convicts, analysis of the reformatory work contents, the developments of new methods and forms of such work, improvements in the choice, arrangement, training and education of the personnel are presented. The thesis gives some suggestions and amendments on making the normative basis corresponding the Constitution of Ukraine,

international standards of rights and terms of the conduct with convicts and prisoners. The fulfillment of these suggestions will greatly improve the legal status of convicts, will create the necessary foundation for radical changes in the legislation currently in force and the reorganization of the penitentiary system, making it more democratic, just, progressive and human.

Key words: the penitentiary policy, the penitentiary system, reformatory-labour institution, place of imprisonment, reforming the penitentiary system, criminal punishment, human rights protection.